

ПРОФЕСІЙНА СВІДОМІСТЬ ПСИХОЛОГА: МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ТА ПРИКЛАДНИЙ АСПЕКТИ

Н.Ф. Шевченко,

доктор психологічних наук, професор
завідувач кафедри педагогіки та психології освітньої діяльності
Запорізького національного університету

У роботі подано структурно-функціональний аналіз феномену професійної свідомості, обґрунтовано концепт професійно-психологічної свідомості. Розкрито структуру та специфіку функціонування професійної свідомості практичного психолога. Показано, що функціонування професійної свідомості практичного психолога відбувається через реалізацію трьох провідних процесів: розуміння, інтерпретації, об'єктивзації.

Ключові слова: професійна свідомість, професійна свідомість практичного психолога, професійні значення, професійні смисли, чуттєвий зміст, функціональні рівні професійно психологічної свідомості

В работе представлен структурно-функциональный анализ феномена профессионального сознания, обоснован концепт профессионально-психологического сознания. Раскрыта структура и специфика функционирования профессионального сознания практического психолога. Показано, что функционирование профессионального сознания практического психолога происходит через реализацию трех ведущих процессов: понимание, интерпретация, объективация.

Ключевые слова: профессиональное сознание, профессиональное сознание практического психолога, профессиональные значения, профессиональные смыслы, чувственное содержание, функциональные уровни профессионально психологического сознания.

Дослідження механізмів та способів функціонування професійної свідомості психолога, яка лавірує між знаними нормами, узагальненими теоріями і багатозначною внутрішньою сутністю явищ і фактів, із якими має справу практичний психолог, набуває дедалі більшої актуальності. Разом із тим, предметом цілеспрямованого дослідження професійна свідомість практичний психолога виступала рідко (4; 6; 14). Актуальність дослідження аргументується недостатнім ступенем розробленості проблеми. Сучасна ж ситуація вимагає нових підходів і наукових парадигм для пояснення, діагностики й прогнозування процесів та закономірностей розвитку свідомості суб'єкта.

Професійна свідомість починає формуватися в процесі усвідомлення професійного шляху й розвивається протягом усіх етапів професійного життя особистості. Функціонування свідомості будь-якого фахівця відбувається відносно зовнішньої діяльності, – це, насамперед, глибинне відчуття, способи мислення, інтуїція й мистецтво. Вона включає відчуття, думки, ідеї, ідеали, образи, концепції та ін. Таке розуміння професійної свідомості співзвучне з розумінням її науковцями, які досліджували психосемантичні аспекти професійної свідомості [2; 4; 13; 16] і тлумачили її як детерміновану професійною приналежністю специфіку репрезентації в свідомості світу (“образу світу”) взагалі і предмету праці зокрема.

Категорією “професійна свідомість” можна охопити всі прояви свідомості особистості, які пов’язуються з її професійною діяльністю і визначаються багатьма чинниками:

- місцем професії в професійній структурі суспільства;
- ставленням самої особистості до професії, до її представників та до себе як представника професії, усвідомленням значущості професії для суспільства;
- рівнем здобутих професійних знань та вмінь, здійсненням самоаналізу стосовно перспектив власного професійного зростання;
- сформованими професійними ідеалами, уявленнями про еталон професіонала;
- рівнем розвитку професійних здібностей та якостей, а також осмисленням власних професійно вагомих якостей;

- професійними досягненнями [1].

Принципово важливим є те, що професійна свідомість кваліфікується як найважливіша категорія, яка реально відображає суть процесу професійного становлення й розвитку фахівця. Професійна свідомість розглядається як психологічне утворення, у якому інтегруються професійні цінності, науково-теоретичні знання, програми професійних дій, а також знання людини про себе як про представника певної професії. Саме вона є репрезентантом усіх цих аспектів, рівнів, функцій у практичній та теоретичній професійній діяльності. І, безперечно, сформована професійна свідомість є основною умовою якісної професійної діяльності і покликана забезпечити цілісність професійної культури фахівця [1; 4; 6; 12; 15; 18; 19].

Мета роботи полягає у визначенні структури та специфіки функціонування професійної свідомості практичного психолога.

Складність дослідження професійної свідомості полягає, на нашу думку, в тому, що майже відсутні роботи, в яких була б представлена її структура. Лише у публікації В.В. Єрмоліна майже сорокарічної давнини була подана така структурна організація, згідно з якою професійна свідомість особистості складається з двох взаємопов'язаних структур:

1 – внутрішньої, яка включає компоненти професійної раціональності, чутливості й волі; 2 – зовнішньої, в якій свідомість розглядається як:

а) – знання про професію, вимоги до особистості, що працює за обраним фахом; б) – оцінювання свого місця й ролі в системі виробничих відносин, оцінювання значущості професії, процесу й результату своєї роботи; в) – як результат перетворення самої професійної діяльності в ідеальне явище [3].

Якщо виходити з того, що професійна свідомість є формою свідомості, то очевидно, що її структурна організація повинна відтворювати у загальному або окремому структурні компоненти свідомості, що визначені в якійсь конкретній теорії, наприклад, у двохкомпонентній теорії свідомості Л.С. Виготського або трьохкомпонентній структурі О.М. Леонтьєва, або чотирьохкомпонентній структурі В.П. Зінченка, або ж у п'ятикомпонентній Ф.Ю. Василюка. В такому разі опис структури професійної свідомості В.В. Єрмоліна скоріше відображає її особливості або ознаки.

Грунтуючись на тому, що професійна свідомість містить ті ж структурні компоненти, що й свідомість, нам необхідно визначитися в тому, якої теорії дотримуватися для визначення структури професійної свідомості.

Як зазначав О.М. Леонтьєв, основна проблема вивчення свідомості полягає в тому, щоб зрозуміти свідомість як суб'єктивний продукт, як перетворену форму прояву тих суспільних по своїй природі відносин, що здійснюються діяльністю людини в предметному світі [8]. У реалізованому нами підході, ми дотримуємося концепції О.М. Леонтьєва і вважаємо, що професійну свідомість, принаймні на сьогоднішньому етапі її, дослідження можна розглянути у рамках єдності 3-х компонентів: значення смислу, чуттєвої тканини.

Можливо, можна було б спиратися на структуру свідомості й у рамках будь-якої іншої теорії, але у рамках інших теорій важко вичленили інструментарій, методичний апарат або ж способи опису професійної свідомості. Наприклад, незрозуміло, як по відношенню до професійної свідомості психолога у його роботі оперувати з біодинамічною тканиною, з живим рухом, адже ні у В.П. Зінченка, ні у інших авторів не вказується на те, як вона перекладається у професійну сферу. Теорія ж О.М. Леонтьєва дає можливість описати професійну свідомість у первинних базових категоріях - значення смисли, чуттєва тканина.

Виходячи з цього, ядром професійної свідомості також виступають значення і смисли. Зміст значень і смислів, а також характер зв'язків та відношень між ними диктується змістом предмета і цілей професійної діяльності. Але не меншої вагомості в структурі професійної свідомості набуває й чуттєва тканина.

Зупинимось детальніше на “ядерному утворенні” свідомості – значенні й смислі. Розгляд значення та смислу, як найважливіших елементів свідомості, є натеper загально прийнятим, особливо після того, як О.М. Леонтьєвим було показано їхній взаємозв'язок і психологічну динаміку в процесі між свідомістю та діяльністю особистості. Найбільш глибокими, інтимними людськими структурами свідомості є смислові структури, які визначають зміст і динаміку “внутрішнього світу”.

О.М. Леонтьєв відзначав, що у мовних значеннях фіксуються відносно відокремлені структури окремих дій, які координують конкретні цілі дій, умови та операції (способи дій). Однак у діяльності конкретного суб'єкту значення вступає у певне відношення до мотиву, адже суб'єкт

ставити перед собою лише умотивовану мету. Саме тому автор пропонує розрізняти об'єктивне значення, що усвідомлюється і його значення для суб'єкта, яке позначається терміном "особистісний смисл". Значення, отримане з культури, забезпечує адекватність свідомості об'єктивним закономірностям зовнішнього світу, а особистісний смисл дає можливість виконувати вузькі завдання, що обмежені специфічними особистісними мотивами даного суб'єкта [9].

В концепції В.П. Зінченка значення визначається як культурна твірна рефлексивної свідомості. Поняття значення фіксує ту обставину, що свідомість людини розвивається не в умовах робінзонади, а всередині культурного цілого в якому історично кристалізованим є досвід дійсності, спілкування та світосприйняття, який індивіду необхідно не тільки засвоїти, але й побудувати на його основі власний досвід [5].

В.П. Зінченко виділяє три види значень: операціональні, предметні й вербальні, причому вказує на їх зв'язок з іншими компонентами свідомості. Операціональні значення належать до біодинамічної тканини, предметні співвідносяться з чутливою тканиною, а вербальні пов'язані зі смислом.

Поняття "смисл", за В.П. Зінченком, вказує на факт "прискореності індивідуальної свідомості в бутті людини... Свідомість є не лише знанням а й ставленням", тому поняття смисл покликане підкреслювати те, що знання, яке має людина, не є безособовим [5, с. 23].

На думку Д.О. Леонтьєва, не дивлячись на різноманітні трактування смислу філософією, психологією та наук про мову, саме поняття "смисл" найбільш безпосередньо характеризує людську реальність, людське буття: в свідомості воно подає перед усім зв'язок зі світом людини і водночас висловлює найбільш інтимні, індивідуальні, та такі що важко комунікують пласти досвіду. "Значення", навпаки, забезпечує спілкування та розуміння, це ніби послання одних свідомостей іншим [10].

Понятійний тандем "значення-смисл", який був запозичений з наук про мову, був осмислений в психології дещо інакше, одержав друге змістовне наповнення. Трапляються ситуації, коли інерція загальноприйнятого семіотичного розуміння значення та смислу не дає побачити те принципово нове, що було внесено в ці поняття діяльнісним підходом в психології. Цей підхід стверджував неklasичне трактування проблеми свідомості: для того, щоб зрозуміти житті свідомості треба вийти за її межі, звернувшись до контексту реального життя суб'єкта. Протиставлення значення і особистісного смислу в психології, вказує автор, було пов'язано з розведенням соціально-історичного досвіду життєдіяльності соціальної спільноти та його індивідуально-специфічного переломлювання в індивідуальній життєдіяльності. Поряд із цим принциповим розведенням існує ще одне: в значенні відображаються об'єктивні властивості і зв'язки об'єктів та явищ, в особистісному смислі – ставлення суб'єкта до цих об'єктів та явищ. При такому розумінні відношення між значенням та особистісним смислом визначають їх протиставлення.

Д.О. Леонтьєв вважає таке протиставлення є породженням погляду на співвідношення значення та смислу, що обмежене рамками індивідуальної свідомості. Саме в інтроспекції значення та смисл постають як протиставлені за двома параметрами:

1. Значення (загальне, соціальне) – смисл (індивідуальний, унікальний);
2. Значення (відображення об'єктивних суттєвих властивостей), смисл (відображення лише індивідуально значущих якостей). Автор наголошує на тому, що і значення і смисл змістовно визначаються лише в більш широкому контексті, який не зводиться, по-перше, до контексту індивідуальної свідомості і, по-друге, до їх протиставлення один одному. Тому для того щоб охарактеризувати їх справжні відносини, необхідно вийти в цей більш широкий контекст, та розглянути їх функціонування в діяльності індивідів та соціальних спільнот [11].

О.Є. Артемьєва дає визначення смислу як сліду діяльності, що зафіксований по відношенню до відповідного предмету [2].

О.О. Леонтьєв звертає увагу на те, що смисл є не менш соціальним, ніж значення і завжди офарбований якимись груповими інтересами [7]. Метою Д.О. Леонтьєва було показати, що діяльнісне трактування значення і смислу є несумісним з їх протиставленням одне одному у вигляді полярної опозиції [11].

Розглянемо ще один компонент структури свідомості без якого важко зрозуміти феноменологію професійної свідомості – чуттєву тканину. Розвинена свідомість індивідів характеризується своєю психологічною багатомірністю. О.М. Леонтьєв говорив про чуттєву тканину явищ свідомості, що утворює чуттєвий склад конкретних образів реальності, яка

актуально сприймається чи спливає у пам'яті, чи відноситься до майбутнього, або навіть тільки уявляється. Функція чуттєвих образів свідомості полягає в тому, що вони додають реальність свідомій картині світу, що відкривається суб'єкту. Саме завдяки чуттєвому змісту свідомості світ виступає для суб'єкта як існуючий поза його свідомістю, як об'єкт його діяльності. Природа психічних чуттєвих образів полягає в їхній предметності, у тім, що вони породжуються в процесі діяльності, що зв'язує суб'єкта з зовнішнім предметним світом [8, с. 81].

Чуттєва тканина не є просто фільтром, крізь який проходить, або відсіюється інформація із зовнішнього світу. Інформація, що надходить і сприймається, структурно змінюється, тому що вона не просто диференціюється, а одночасно вибудовує чуттєвий образ професійної ситуації.

Переломлюючи трьохкомпонентну структуру свідомості О.М. Леонтьєва в структуру професійної свідомості, слід чітко визначитися в тому, яким змістом наповнюється структура свідомості – значення, смисл, чуттєва тканина у професійній свідомості.

Професійна свідомість як форма свідомості утворює не взагалі значення, а понятійно-категоріальний апарат тієї сфери знань, яка належить до певної професійної сфери, вона утворює також професійні смисли, які знаходять своє вираження у професійних мотивах, інтересах, які проявляються у постановці професійних цілей.

Щодо чуттєвої тканини, то вона характеризується особливістю сприйняття реальності фахівцем.

Як особлива форма свідомості професійна свідомість рухається разом із професійним розвитком особистості. Вона формується і розвивається протягом всіх етапів професіогенезу особистості, репрезентує його характер і рівень, забезпечує виконання професійних функцій.

Викладене тлумачення професійної свідомості просуває нас до розуміння специфіки професійної свідомості як психологічного феномену й надає можливість вивчення особливостей її функціонування.

Професійна свідомість практичного психолога містить у собі професійну освіченість, професійну культуру діяльності, а також мисленнєву діяльність яка сягає методологічної рефлексії. Трикомпонентна структура професійної свідомості практичного психолога представлена змістом, що відображає специфіку професії: 1) значеннями, які виражаються психологічними поняттями й категоріями; 2) смислами, які мають своє втілення у інтересах, мотивах та цілях діяльності практичного психолога; 3) чуттєвою тканиною, яка характеризується особливістю сприйняття реальності, що виникає у просторі професійної взаємодії "клієнт - психолог".

Спираючись на розуміння професійної свідомості як форми свідомості особистості, розглянемо, яким чином функціонує професійно-психологічна свідомість та спробуємо побудувати її структурно-функціональну модель.

Подано наше бачення того, що відбувається в процесі психологічного консультування в діалогічному просторі "Клієнт – Психолог".

Зовнішній бік професійної взаємодії "Клієнт – Психолог" виглядає так: клієнт розповідає психологу про життєві труднощі, що його турбують, і які він не може розв'язати сам, або ж про переживання, з якими він не може впоратися без допомоги фахівця. Життєва ситуація клієнта при цьому починає описуватися як втрата відповідей на питання: що відбувається? чому це відбувається зі мною? як жити? що робити? Емоційний та психічний стан, у якому клієнт перебуває у той час, можна назвати переживанням кризової життєвої ситуації – кризи способів розуміння світу, життя, себе людиною, кризи сенсів життя.

Зміст того, що непокоїть клієнта (ситуації, явища, стану), переживається ним на трьох рівнях: когнітивному, емоційно-оцінному, поведінковому. Отже, через розповідь клієнта психологу подається емоційно забарвлений текст, зміст котрого уточнюється завдяки невербальним проявам у вигляді міміки, жестів і т.і., які надають додаткову інформацію про особливості життєвої ситуації клієнта. Суб'єктивно ця ситуація сприймається ним як складна психологічна проблема, яка утрудняє або робить неможливим його адаптивне функціонування. Для психолога психологічна проблема клієнта виступає своєрідним фільтром, крізь який подається його життєвий світ.

Проте психологічні проблеми не є лише феноменом суб'єктивного світосприймання, яке виражається в потребі отримання психологічної допомоги. Їх можна розглядати і як об'єктивне явище, тобто як сукупність протиріч або низку чинників, які ведуть до психологічної дисгармонії, незалежно від того, розуміє (і наскільки) або не розуміє клієнт те, що з ним відбувається, і усвідомлює він це, чи ні.

Усі виміри людського буття - життя в родині, у групі, в ситуації, в соціумі, в культурі, в епосі, в часі, в самому собі – так або інакше включені в теорію й практику психологічної допомоги. Для психолога важливо приймати в єдиному контексті все, що представляє клієнт, котрий олюднеє і надихає свій душевний світ. Психолог уподібнює свою свідомість до свідомості клієнта, не руйнуючи її. У процесі консультативної або терапевтичної взаємодії, створюючи особливі умови, завдяки яким клієнт одержує можливість розв'язання своїх психологічних проблем, психолог здійснює психологічний вплив, який змінює ціннісно-мотиваційну сферу клієнта, даючи йому можливість самому розв'язувати ці проблеми. Задача психолога полягає в тому, щоб зрушити клієнта в його власному розумінні причин своїх душевних труднощів.

Будь-яка ситуація консультативної взаємодії є унікальною. У ній визначаються специфічні рівні, сфери смислопороджувальних контекстів, на засадах яких ієрархизується ціннісно-мотиваційна сфера, висуваються установки, цілі і завдання з професійного перетворення ситуації.

Працюючи з клієнтом, психолог створює особливий інформаційний простір, який ми називаємо зовнішньою рефлексією. Переживання життєвих труднощів не дає можливості клієнту поставити собі правильне рефлексивне питання і дати відповідь на те, що з ним відбувається, а також позбавитися від переживань, що турбують. Функція ж психолога полягає в тому, що він, створюючи унікальні відносини з клієнтом, своєю зовнішньо рефлексивною позицією дає можливість клієнту зрозуміти, що є причиною душевного неспокою і не дає змоги почуватися комфортно.

Зовнішній бік відносин “Клієнт – Психолог” – це перше наближення. Тепер розкриємо інший пласт. На початку взаємодії з клієнтом свідомість психолога утримує:

- бачення клієнтом своєї проблеми;
- власне інтуїтивне уявлення про проблему клієнта;
- розуміння проблеми клієнта за допомогою засобів психодіагностики.

На рівні ясного усвідомлення починає формуватися образ клієнта і його проблеми. Як саме він формується? На результат аналізу ситуації клієнта, його запиту нашаровуються дані психодіагностики (об'єктивних і проєктивних методів), через діагностику починає вибудовуватись та ускладнюватися сама професійна свідомість, тому що діагностика – це певні параметри, критерії, характеристики, які наділені відповідними смислами. В результаті цього будується образ психологічних властивостей і якостей клієнта, котрі точніше відображають специфіку труднощів, що окреслені його запитом. Варто звернути увагу на те, що в ситуації консультативної взаємодії психолог не може обходитись лише засобами психодіагностики, оскільки психодіагностика не дає відображення самої ситуації, а лише окреслює її контур. Розпитування клієнта, аналіз його невербальної поведінки суттєво доповнюють психологічну картину труднощів клієнта.

У свідомості психолога створюється представленість образу клієнта і його проблеми, а також представленість різниці “бачення” цієї проблеми, очима клієнта й психолога, які виходять із того, що уява клієнта про власну проблему не завжди дійсно виявляється цією психологічною проблемою. Складність тут полягає в тому, що все, що усвідомлюється, вербалізується. Однак повної відповідності між усвідомленим і вербалізованим не існує, як немає тотожності між неусвідомленим і невербалізованим. Не буває повного збігу між тим, що людина в ході мислення вербалізує (тобто експліцитно виражає в мовленні) і при цьому імпліцитно має на увазі.

Більш глибоке проникнення дає можливість розглянути ситуацію психологічного впливу, взаємовідносини смислів мовленнєвого простору клієнта й психолога. Володіння мовленням як потужним інструментом впливу на людину пов'язано зі здібністю розуміти смисли співбесідника, ідентифікуючи їх, і робити їх доступними для впливу. Ідентифікувати смисли – означає зробити їх фактично доступними, але оголення смислів лише потенційно може розв'язати проблему клієнта. Для того, щоб зміни у його смисловому полі відбулися, необхідно виявити якийсь парадокс, невідповідність наявних смислів. Коли цей парадокс стає виявленим, смисли починають рухатися і утворюються нові смисли, що й відображає ситуацію психологічного впливу психолога, але впливу некерованого, оскільки це не є маніпулюванням. Такий рух сполучується з емоційною включеністю в контакт обох сторін.

Смислоутворювання, яке є рушійною силою процесу функціонування професійної свідомості, полягає у встановленні значеннєвого зв'язку між об'єктом чи явищем, з одного боку, та єдиною системою життєвих відносин, що регулюють життєдіяльність суб'єкта, – з іншого.

Наступний зріз дає можливість побачити, що професійна свідомість психолога виступає як відкрита, інтер-суб'єктна за своєю природою система, що знаходиться в постійній взаємодії з іншим. Сама професійна психіка є діалогічною, тому що вона поєднує різні логіки, які дають

можливість послідовно переходити з однієї позиції на іншу. У процесі професійної взаємодії для психолога людська психіка й світ стають єдиною субстанцією. Основним засобом роботи психолога стає семантичне подвоєння себе та іншої свідомості за допомогою мови. Завдяки надрефлексивному механізму психолог входить у діалог із новим семантичним утворенням особистості і, таким чином, сприяє особистісній психологічній інтеграції. Наявність у свідомості певної структури, яка у своєму механізмі функціонування мала б можливість трансформування та спонтанності, дозволяє здійснювати таку взаємодію.

Спробуємо детальніше розглянути процес взаємодії “Клієнт – Психолог”.

Психолог працює не з життєвою ситуацією клієнта, не з її трансформацією, а з переживаннями, з системою цінностей, стосунків і станів людини, тобто, не з реальною, а з психологічною ситуацією, – з розумінням та інтерпретацією власної життєвої ситуації клієнтом. Психологічна реальність конституюється психологом (або позицією психолога) і включає: психічні феномени, їх пояснювальні моделі; психологічну практику і психіку, яка в цю практику включена; міфи і теоретичні уявлення про природу психічного. Для того, щоб працювати з психологічною реальністю (глибоко розуміти, що відбувається, ефективно і відповідально діяти) психолог повинен постійно здійснювати рефлексивно-творче зусилля.

Щодо розуміння клієнтом власної проблеми, то він бачить у своїй ситуації не дійсний стан речей, а власне уявлення про них, пропускаючи реальні факти крізь “сито” власних особистісних смислів. Основне значення для клієнта мають не самі події, які відбуваються з ним, а той смисл, якого він надає цим подіям і ті ситуативні смислові єдності, що виникають на основі переживання та осмислення реальної ситуації. Ці значення та смисли фіксуються у клієнтському запиті, зверненому до психолога.

Аналізуючи запит клієнта, психолог будує картину клієнтської проблеми, тобто бачення ситуації клієнта, яке фільтрується через його власні значення та смисли. Перетинаються два смислових простори – психолога й клієнта і відбувається не лише віднаходження смислу вихідного запиту клієнта, а породження спільного смислового простору, який, у свою чергу, сприяє кристалізації, синтезу нового смислу, що приймається обома учасниками психотерапевтичного процесу.

У цьому контексті, на думку Н.В.Чепелевої, для практичного психолога важливим є володіння інтерпретаційними схемами, яких вона виділяє три види:

- смислові, що включають передусім особистісні смисли, тобто мотивоване ставлення до значення, форму включення значення в структуру свідомості та особистості;
- культурні, які використовують наявні в культурі зразки;
- когнітивні, що включають концептуальні схеми, знання та уявлення суб'єкта [17].

Умовою дії механізму інтерпретації у процесі надання психологічної допомоги є безперестанна робота, яка відбувається у свідомості психолога. Новий смисловий простір характеризується єдністю смислу й переживань.

Ще одне важливе питання: в якій формі здійснюється взаємодія? Характер, динаміка, своєрідність міжособистісних стосунків практичного психолога і клієнта, що пред'являються і не пред'являються клієнту, проте відчутті останнім, відіграють визначальну, головну роль у динаміці процесу й в остаточному підсумку в дієвості психологічної допомоги. Відбувається діалог-взаємодія двох людей, двох екзистенцій. Ця взаємодія обов'язково присутня, і головним є те, що вона проявляється не в об'єктивній формі, її результатом є певне відчуття один одного, професійна ж свідомість психолога об'єктивує психологічний зміст цих стосунків. Тобто психолог усвідомлює те, як на нього як особистість впливає світ клієнта, тоді він може говорити про свої контр-переносні почуття, і це є робота його рефлексивного шару свідомості.

Абстрагуючись від певного конкретного рівня сформованості професійної свідомості, побудуємо певну абсолютну функціональну модель професійно-психологічної свідомості, хоча, звичайно, від рівня розвитку свідомості особистості залежить дуже багато. До того ж, наукова побудова моделі не є дзеркальним відображенням дійсності, а являє собою таке модельне знання, яке фіксує найважливіші загальні закономірності, котрим відповідають окремі випадки.

Функціонування професійної свідомості практичного психолога відбувається на трьох рівнях:

1 рівень – *розуміння* клієнта, логіки його життя – це відтворення способу життя клієнта, з усіма його симптомами та специфікою;

2 рівень – *інтерпретація* життєвого світу клієнта – креативна мисленнева дія, що ґрунтується на власному самостійному тлумаченні психологом психологічної специфіки клієнта – способу життя, системи цінностей, паттернів поведінки;

3 рівень – *об'єктивація* специфіки клієнта за допомогою професійного предмета. На цьому рівні відбувається опосередкування всього матеріалу, здійснюється породжуюча функція свідомості. По суті об'єктивація і є головною функцією професійної свідомості психолога.

Семантичні компоненти цих рівнів професійної свідомості практичного психолога тісно пов'язані один з одним і пронизують усі рівні цими зв'язками, адже психолог сприймає феноменологічний простір клієнта крізь призму змісту професійної свідомості, в якій є професійні знання, професійні цінності, програми професійних дій, як імпліцитних, так і експліцитних, котрі дають підстави для обґрунтування, кваліфікування феноменів світу людини.

Говорячи про предмет діяльності, для якої психологічна свідомість формується та специфікується, підкреслимо, що мова йде не про зовнішню діяльність психолога – психодіагностику, психологічне консультування, корекцію, психотерапію, які реалізуються по відношенню до клієнта, а про внутрішню роботу, яка здійснюється відносно особливим чином сприйнятого й обробленого матеріалу (тексту), специфічно “знятої” і організованої, психологічної квазіреальності. Не можна сказати однозначно, що це таке: відчуження, використання логіки професійних знань, навичок, способів мислення, чи – це інтуїція, мистецтво, чи магія або харизма.

Три функціональні рівні професійної свідомості практичного психолога – розуміння, інтерпретація, об'єктивація – пронизуються пов'язаними між собою семантичними компонентами. Але повинен бути той конструктивний елемент, який буде утримувати їх у єдиному полі функціонування. Таким елементом, який зберігає функціональну (не структурну) цілісність професійної свідомості, є семантичний професійний конструкт, за посередництвом якого психолог інтерпретує або витлумачує феноменологічний простір клієнта. За рахунок цілісності семантичного конструкта або його універсальності встановлюється зв'язаність функціональних рівнів.

Пусковим моментом цього функціонування виступає смисл, який народжується й формується у структурах свідомості. Рушійною силою функціонування професійної свідомості є смислоутворювання. Механізмом здійснення цих функцій виступає поточне професійне усвідомлювання ситуації, рефлексивне осмислення, та надрефлексивна схематизація проблемної ситуації, тобто переведення її у задачну конструкцію.

Подане бачення функціонування професійної свідомості практичного психолога, безумовно, не вичерпує всієї глибини цього складного й багатогранного явища. Перспективними надалі вбачаються дослідження, які стосуються поглибленого вивчення механізмів розвитку професійної свідомості практичних психологів упродовж різних етапів професіогенезу.

Література

1. Акопов Г.В. Психологические аспекты формирования профессионального сознания студентов / Г.В. Акопов // Роль высшей школы в проведении реформы общеобразовательной и профессиональной школы: междунар. науч.-практ. конф., 13-16 мая 1986г.: тезисы докл. – Куйбышев, 1986. – С. 63-71.
2. Артемьева Е.Ю. Основы психологии субъективной семантики / Е.Ю. Артемьева. – М.: Наука; Смысл, 1999. – 350 с.
3. Ермолин В.В. Предпосылки формирования профессионального призвания / В.В. Ермолин. – Ростов-на-Дону, 1974. – 165 с.
4. Зеличенко А.И. Психосемантика и изучение профессионального сознания психологов / А.И. Зеличенко, Г.И. Степанова // Вестник Моск. ун-та. – 1989. – № 3. – С. 20-32. – (Сер. 14: Психология).
5. Зинченко В.П. Миры сознания и структура сознания / В.П. Зинченко // Вопросы психологии. – 1991. – № 2. – С. 15-34.
6. Кучеровская Н.А. Профессиональное сознание психолога-практика как предмет исследования / Н.А. Кучеровская // Журнал практикующего психолога. – 2001. – №7. – С. 84-94.
7. Леонтьев А.А. Формы существования значения / А.А. Леонтьев // Психолингвистические проблемы семантики. – М.: Наука, 1983. – С. 5-20.
8. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. / А.Н. Леонтьев // Избранные психологические произведения. – М.: Педагогика, 1983. – Т. 2. – С. 94-232.

9. Леонтьев А.Н. Избранные психологические произведения. Т.1 / А.Н. Леонтьев. – М.: Педагогика, 1983. – 392 с.
10. Леонтьев Д.А. Значение и личностный смысл: две стороны одной медали / Д.А. Леонтьев // Психологический журнал. – 1996. – Т. 17. – № 5. – С. 19-30.
11. Леонтьев Д.А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности / Д.А. Леонтьев. – М.: Смысл, 1999. – 487 с.
12. Максименко С.Д. Основи генетичної психології: навч. посіб. / С.Д. Максименко. – К.: НПЦ Перспектива, 1998. – 220 с.
13. Петренко В.Ф. Психосемантика сознания / В.Ф. Петренко. – М.: МГУ, 1998. – 208 с.
14. Самойлова А.Г. Формування професійної свідомості майбутнього психолога на основі інтегративного підходу / А.Г. Самойлова // Проблеми загальної та педагогічної психології. Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. / За ред. С.Д. Максименка. – К., 2002. - Т.4, ч. 1. - С. 253-258.
15. Сапогова Е.Е. Профессиональное психологическое сознание: рефлексия вслух / Е.Е. Сапогова // Журнал практического психолога. – 1997. – № 6. – С. 3-13.
16. Ханина И.Б. К вопросу о профессиональных составляющих в структуре образа мира / И.Б. Ханина // Вестник МГУ. – 1990. – № 3. – С. 42-56. – (Сер. Психология).
17. Чепелева Н.В. Роль процесів розуміння та інтерпретації у створенні семіотичного простору психотерапії // Актуальні проблеми психології / Н.В. Чепелева. – К.: 2002. – Вип. I, Т. 3. – С. 30-45.
18. Швалб Ю.М. Целеполагающее сознание (психологические модели и исследования) / Ю.М. Швалб. – К.: Миллениум, 2003. – 152 с.
19. Шевченко Н.Ф. Становлення професійної свідомості практичних психологів у процесі фахової підготовки: моногр. / Н.Ф. Шевченко. – К.: Міленіум, 2005. – 298 с.